

КЕНЖЕ ЭПОСТОРДУ ОКУТУУДАГЫ АЙРЫМ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨР

Некоторые особенности обучения малых эпосов

Some features of teaching small epics

Аннотация: Макалада эпостордун эл оозунан жазылып алынышынын жана жарыяланышынын эволюциясы логикалык өңүттө таржымалданат. Аталган эпосторду окутууда төмөнкүдөй баалуулуктарга басым коюунун зарылдыгы белгиленет. Алар: топтолуучу, байланыштыруучу, көркөм-эстетикалык, таанып-билүүчүлүк, сактоочулук ж.б.баалуулуктары. Ошондой эле кенже эпосторду окутуудагы өзгөчөлүктөргө (автордун белгисиздиги, оозеки айтылышы, көп варианттуулугу, мифтик, тотемдик ж.б.түшүнүктөрүнүн орун алгандыгы, фантазиянын күчтүүлүгү, туруктуу эпитеттерге, кайталоолорго молдугу, туруктуу каармандардын кездешиши ж.б.) терең талдоолор берилет.

Аннотация: В статье исследуется на логической основе процесс записи из уст народа и эволюция публикаций данных эпосов. Подчеркивается необходимость акцентировать внимание в преподавании данных эпосов на нижеследующие ценности: художественно-эстетическое, познавательные и другие ценности. А также даётся углубленный анализ особенностей преподавания малых эпосов (неизвестность автора, устное распространение, многовариантность фантазий, повторяемость устойчивых эпитетов и рефренов, наличие устойчивых героев и.д.).

Abstract: The article focuses on the logical basis of the process of writing from the mouth of the people and the evolution of the publications of these epics. Emphasizes the need to focus attention in the teaching of these epics the following values: aesthetic, cognitive and other values. And provides in-depth analyses of the features of the small teaching epics (unknown author, oral dissemination, the multiplicity of fantasies, the frequency of stable epithets and refrains, the sustainability of heroes, etc).

Урунттуу сөздөр: эпос, кенже эпос, фольклор, тарыхый-логикалык негиз, таанып билүүчүлүк, коммуникациялык сактоочулук.

Ключевые слова: эпос, малый эпос, фольклор, историко-логическая основа, познавательное, коммуникация.

Keywords: epic, minor epic, folklore, historical-logical basis, cognitive, communication.

Улуттук мурас катары фольклор элдин өткөнүн таанып билүү үчүн гана окутулбастан, аларды ошол элдин бүгүнкү өкүлдөрүн келечекке тарбиялоо катары да окутулат. Андыктан ал чыгармаларды окутууну изилдөөнүн методологиялык базасы ар түрдүү илимдердин (философия жана билим берүүнүн тарыхы, педагогика, этнопедагогика, психология, адабият таануу, тил таануу, социология, фольклористика, адабиятты окутуу методикасы ж.б.) менен тыгыз байланышат.

Адатта илимий педагогикалык изилдөөлөрдүн багыттарын төмөндөгүдөй бөлүшөт: а) фундаменталдык; б) прикладдык; в) нормативдик-укуктук.

Фундаменталдык изилдөөлөр педагогикалык процесстин жалпы закон ченемдүүлүгүн изилдөө менен илимий билимди жаңы деңгээлге жогорулатуу максатында жүргүзүлөт. Фундаменталдык илимий педагогикалык изилдөөлөр адатта республикалык масштабда жүргүзүлүп, изилдөөнүн объектисин жана предметтерин ар тараптан жана узак убакыттын ичинде көп кырдуу окумуштуулардын катышуусу менен иш жүзүнө ашат. Натыйжада изилденип жаткан илимий маселенин негизинде илимий билим дагы бир деңгээлге жогорулайт.

Прикладдык багыттагы изилдөөлөр аныкталган теориялык жана прикладдык маселелерге багытталат жана педагогикалык байланышын түзүүгө арналат. Илимий педагогикалык изилдөө педагогика илиминин аныкталган бөлүгү боюнча белгилүү чөйрөдө жүргүзүлөт. Натыйжада илимий маселени чечүү боюнча аныкталган багыттар, методдор, формалар жана каражаттар, башкача айтканда жаңы технология даярдалат.

Нормативдик-укуктук багыттагы педагогикалык изилдөөлөр окуу планын, окуу программасын, окуу китептерин, методикалык көрсөтмөлөрдү, окуунун жана тарбиялоонун жаңы формаларын иштеп чыгууга багытталат. Натыйжада илимий маселенин чечилиши үчүн нормативдик, укуктук документтерге тиешелүү өзгөртүүлөр, тактоолор жана кошумчалар киргизилет.

Илимий педагогикалык изилдөөнүн логикасы жана процедурасы төмөнкү багыттарга арналат:

1. фундаменталдык теориялык жана эксперименталдык илимий педагогикалык изилдөөнүн функциясын, анын мүнөзүн аныктоо;
2. изилденип жаткан маселени жана аны чечүүнүн илимий гипотезасын негиздөө;
3. илимий изилдөөнүн негизинде топтолгон материалдарды жалпылоо жана аны илимий интерпретациялоо;
4. илимий фактыларды тактоо;
5. чыныгы педагогикалык процессти илимий фактылар менен, закондор, теория менен туура, адекваттуу чагылдыруу;
6. илимий педагогикалык изилдөөнүн негиздерин түзүү.

«Эр Төштүк» жана «Эр Табылды» эпосторун окутууда жалпы дүйнөлүк жана советтик, орусиялык, кыргыз илиминде аныкталган, такталган окуучулардын курактык өзгөчөлүктөрүн, азыркы жаштардын көркөм текстти кабыл алуу мүмкүнчүлүгүн, ар бир баланын жеке мүнөзүн, чөйрөнүн жана социалдык таасирди эске алып үйрөтүү жана окутуу проблемасы окумуштуулардын эмгектеринде чагылдырылган.

И.Я.Лернер, М.И.Махмутов, Г.К.Селевко, Ю.К.Бабанский, И.Б.Бекбоев, В.П.Беспалько, В.К.Дьяченко ж.б. дидактар окуучу менен мугалим ишмердүүлүгүн, окутуунун каражаттарын, методдорун, мазмунун, максатын, окуу процессинин жүрүшүн, ал процессти эффективдүү өткөрүүнүн технологияларын иштеп чыккан. Алар тарабынан изилденген дидактикалык принциптер кенже эпосторду окутуу ишмердүүлүгүндө мугалим үчүн сөзсүз таяныч болот.

Жогорудагы методологиялык негиздерге таянып кыргыз адабиятын орто мектептерде окутуу методикасы Б.Алымов, С.Байгазиев, К.Иманалиев, И.Ч.Исамидинов, Н.И.Ишкеев, А.Муратов, С.Момуналиев, Б.Исаков, Б.Оторбаев ж.б. методисттер жана мугалимдер тарабынан конкреттештирилген. Алар түздөн-түз элдик кенже эпосторду окутуу теориясын жана практикасын сунуш кылбаганы менен жалпы эле кыргыз адабиятын окутуунун теориялык-методологиялык маселелерин иштеп чыгып, айрым чыгармаларды окутуу боюнча конкреттүү сунуштарын киргизген жана аларды мектеп практикасында текшерүүдөн өткөргөн.

«Эр Төштүк» жана «Эр Табылды» эпосторун үйрөтүү процессинде башкы көңүл бул чыгармалардын көркөм тексттин талдоо жумуштарына багытталат. Көркөм текстти талдоонун методологиялык негиздери С.Т.Батаканованын эмгектеринде ачылып берилген. Ал эми жогорудагы чыгармалар эң биринчи кезекте элдик педагогиканын үлгүсү болуп эсептелет, демек анда элдик таалим-тарбиянын салттары орун алган, андай чыгармаларды мектепте интерпретациялоо боюнча А.Муратов доктордук диссертациясын коргогон. Жогорудагы чыгармалардын тексттин талдоо процесси адабий-теориялык үйрөнүүсүз ишке ашпайт, адабий-теориялык маалыматтарды окутуунун жолдору И.Исамидиновдун, А.Муратовдун изилдөөлөрүндө көрсөтүлгөн.

Элдик эпостор эң биринчи кезекте элдик педагогикалык мурастар. Андыктан биздин эмгекте *этнопедагогикалык мазмундагы изилдөөлөр да* методологиялык негиз

катары каралат. Элдик фольклордогу жана акындар чыгармачылыгындагы педагогикалык идеяларды ачып көрсөткөн Г.А.Абдымомуновдун, А.Алимбековдун, Б.Байсеркеевдин, А.Э.Измайловдун, Н.Имаеванын, К.И.Жаныгуловдун, А.Калдыбаеванын, Ж.Койчумановдун [102], К.Кыдыралиевдин [103; 104], Т.В.Панкованын, С.Рысбаевдин, Т.Ормоновдун, С.М.Саипбаевдин ж.б. этнопедагогдордун эмгектеринде калктын тарбиялык маданиятынын мазмуну, формалары, методдору жана каражаттары изилдеген, алардагы негизделген жоболор мектепке кенже эпосторду окутуу процессинде мугалимге жардам көрсөтөрү айгине көрүнүштөрдөн.

«Эр Төштүк» жана «Эр Табылды» эпосторун үйрөтүүдө мугалим фольклористтердин эмгектерине кеңири таянат. Кыргыз фольклорун изилдөөчүлөр эпосторду экиге бөлөт. Б.Юнусалиев «Манас» эпосуна жазган баш сөзүндө мындай дейт: «Композициялык түзүлүшүнө жана окуяларынын кеңири берилишине карай кыргыз эпосторун эки топко – чоң (улуу) эпос жана кичи (кенже) эпос деп бөлүүгө болот. Кичи эпосторубуз «Кедейкан», «Эр Төштүк», «Эр Табылды», «Сарынжы-Бөкөй», «Курманбек», «Жаңыл Мырза», «Кожожаш» жана «Олжобай менен Кишимжан» сыяктуу эпостор. Чоң (улуу) эпоско үч бөлүмдүү (трилогия) «Манас» жомогу кирет» [1, 2]. Бул эми көлөмүнө байланыштуу, ал эми эпосторду тематикасына, мазмунуна, катышуучу каармандардын аракетине жараша баатырдык эпостор, турмуштук эпостор деп экиге ажыратуу кабыл алынган.

Мугалим үчүн дагы бир билүүгө тийиш нерсе – «Эр Төштүк» жана «Эр Табылды» эпосторунун жазылып алынышы жана жарыяланышы. Аны төмөнкү таблицалардан андап билүүгө болот.

эпостор	айтуучулар	жазып алган киши	жазылган жылы	көлөмү	басылган жылы
«Эр Төштүк»	Саякбай Каралаев	Ыбрай Абдырахманов	1937-жыл	16559 сап	1938, 1956, 1969, 1981, 1996
	маалымат берген эмес	Жума Жамгырчиев	1926-жыл, Тоң болуштугу		кол жазма фондуда 1996
		Бийманбек Шамен уулу			кол жазма фондуда, 1996
		Жанжигит Казакбаев			кол жазма фондуда 1996
	Жусуп Мамай				Үрүмчү, Кызыл-Суу кыргыз басмасы, 1983-жыл

Таблица 1.2.1. – «Эр Төштүк» эпосунун айтылышы, жазылышы, жарыяланышы тууралуу маалымат

эпостор	айтуучулар	жазып алган киши	жазылган жылы	көлөмү	басылган жылы
«Эр Табылды»	Ырысбай Дыйканбай уулу	Каюм Мифтаков	1923-жыл		2002
	Маалымат жок	Жума Жамгырчиев	1940		кол жазма фондуда
	Актан	өзү жазган			1940

	Тыныбеков				1957 1970 1984 2002
--	-----------	--	--	--	------------------------------

Таблица 1.2.2. – «Эр Табылды» эпосунун айтылышы, жазылышы, жарыяланышы тууралуу маалымат

Кыргыз кенже эпосторун адабият таануу аспектинен изилдөөдө С.Байкожоевдин «Жөө жомоктор» деген макаласын, «Кыргыз элдик оозеки чыгармачылыгынын тарыхынын очеркиндеги» материалдарды, С.Закировдун, Ж.Субанбековдун монографиялары, «Кыргыз адабиятынын тарыхы» деген көп томдук китептин 3-томундагы М.Мукасов жазган «Эр Төштүк» жана Б.Кебекова жазган «Эр Табылды» деген көлөмдүү изилдөөлөрдү, элдик жомоктор китебиндеги баш сөз жана түшүндүрмөлөрдү адабият мугалиминин пайдалануу мүмкүнчүлүктөрү бар.

Маселеге адабият таануу аспектинен караганда эпостордун жанрдык классификациясы да өзгөчө мамилени талап кылат. Кыргыз фольклористтери эпосторду баатырдык, новеллалык (К.Рахматуллин, Т.Байжиев жана З.Бектенов), новеллалык, романтикалык, социалдык саясий (М.Богданова), лиро-романтикалык, турмуштук (М.Мамыров), жомоктук-мифологиялык, социалдык-турмуштук (К.Кудайбергенов, А.Эркебаев, Т.Танаев) деп бөлүштүрөрүн, алар боюнча башка пикирлер тууралуу оппоненттик пикирлерин айткан К.Абакировдун макалалары да мугалимдер үчүн зарыл эмгектерден.

С.Кайыпов 2005-жылы Анкарада чыккан «Кыргыз адабиятынын антологиясынын» эки томдугунда жана бир катар эмгектеринде түрк элдеринин эпикалык адабияттарынын варианттары, сюжеттик-поэтикалык өзгөчөлүктөрү салыштырма талдоого алган, ошолордун ичинде «Эр Төштүк», «Эр Табылды» эпостору тууралуу да адабият таануу, тарых багытындагы ойлор айтылган.

Жалпы дүйнөлүк, анын ичинде түрк фольклорун изилдөөчү В.М.Жирмунский салыштырма адабият таануу боюнча эмгегиндеги [3] «Сравнительно-историческое изучение фольклора», «Эпическое сказание об Алпамыше и «Одиссея» Гомера», «К вопросу о международных сказочных сюжетах» деген макалаларында Борбор Азия жана Сибирдеги түрк-монгол баатырдык эпосторунун башатын аныктап берсе, Е.М.Мелетинский палеоазиаттык, угро-самодийлик жана тунгус элдеринин эпикалык мурастарынын салыштырма анализин жүргүзөт. Эпикалык мурастар Б.Н.Путиловдун эмгектеринде, дүйнөлүк, орус жана советтик фольклор таанууда (В.П.Аникин, А.С.Кук, Ж.К.Лебедева, Р.С.Липец, С.Ю.Неклюдов, В.Я.Пропп ж.б.), түрк элдеринин фольклористикасында (Х.Д.Абдуллаев, М.Бабаев, Д.Жалалов, А.О.Нурмаганбетова, С.С.Суразаков, Ф.И.Урманчиев, Д.Х.Халикулов ж.б.), кыргыз адабиятчыларынын иштеринде (А.Акматалиев, Б.Кебекова, Г.Орозова, К.Садыков ж.б.) салыштырма-типологиялык багытта талданып, алар биздин ишибиздин да методологиялык базасын түздү.

Соңку жылдарда орус жана башка элдердин педагогика илиминде элдик эпикалык чыгармаларды окутуу боюнча Г.А.Акимкулованын, В.Г.Бамбаеванын, Ф.Г.Бежаеванын, М.Т.Гоголеванын, С.А.Даваевдин, Н.М.Киндикованын, Н.И.Кольчикованын, Т.В.Метрееванын, Н.Г.Никитинанын, Е.А.Самайлованын, Н.И.Шарапованын, Ф.А.Юсифовдун диссертациялары корголду. Бул эмгектерде орус, кыргыз, якут, алтай, калмык, нарт, хакас ж.б. улуттардын элдик эпосторун, былиналарын, олонхолорун мектепте окутуунун илимий-педагогикалык негиздери иштелип чыккан жана алар биздин ишибиздин методологиялык таянычын түздү.

Орус адабиятын окутуу боюнча адистер (А.С.Айзерман, Е.Н.Колокольцев, Н.И.Кудяршев, Н.Я.Мещерякова, В.Г.Маранцман, Н.М.Молдавская, В.А.Никольский, В.А.Онищук, З.Я.Рез, М.А.Рыбникова, В.Р.Щербина ж.б.) фольклорду окутуунун теориялык жоболорун иштеп чыгып, методикалык сунуштарын жазышты.

Адабиятчылардын, философтордун, методисттердин эмгектерин үйрөнүп келип, биз «Эр Төштүк» жана «Эр Табылды» эпосторун окутууда фольклордук чыгармалардын төмөнкүдөй баалуулуктарына, коомдук-руханий функцияларына өзгөчө басым коюу керектигин белгиледик:

Топтолуучу баалуулугу, б.а. окуучу ал чыгармаларды окуп-үйрөнүү менен элдин тарыхый басып өткөн жолу, каармандыктары менен таанышат.

Байланыштык (коммуникациялык) баалуулугу, б.а., муундар менен муундарды, доорлор менен доорлорду байланыштырат, алардын пикирлешүүсүн, диалогун уюштурат.

Эстетикалык-көркөмдүк баалуулугу, б.а. жаш муундарды табиятты жана адамды, көркөм чыгарманы сүйүүгө, эстетикалык табитин өстүрүүгө, турмуштагы жакшылык менен жамандыктын, асылдык менен куниктиктин күрөшүнө күбө болуп, өзүндө катарсиз сезимин жаратат.

Таанып-билүүчүлүк баалуулугу, б.а., элдин жашоо образын, байыркы кыргыздардын салттарын, үрп-адаттарын, ишенимдерин, көркөм өнөрүн өздөштүрөт.

Сактоо баалуулугу, б.а. жогорудагы чыгармаларды окуп-үйрөнүү процессинде окуучулар тарыхый жана социалдык тажрыйбаны муундан-муунга берүү менен өздөрү да кандайдыр бир даражада ошол чыгармаларды сактоочу жана кийинкилерге өткөрүп берүүчү функциясын аткарат.

Фольклордук чыгармаларды кыргыз адабияты сабагында окутуунун өзгөчөлүктөрү тууралуу мындай ой-пикир айтылат: «...эң биринчи өзгөчөлүк, элдик оозеки чыгармалардын алгачкы авторунун белгисиздиги, муундан-муунга оозеки жеткендиги жана айрым алымча-кошумчаларга учурагандыгы, башкача айтканда, көп варианттуулугун эске алуу зарыл.

Экинчи бир өзгөчөлүгү, мифтик, тотемдик, анимизмдик, магиялык түшүнүктөрдүн орун ала тургандыгы. Булар жөнүндө «тилинде сөөлү, тишинде мөөрү» бар адамдарды ойлоп табышкан. Айрым адамдардын айтканы сая кетпеген «касиеттүү» күчүн көрсөткөн. «Каргышы жетти», «тилинен тапты» деген түшүнүктөр да сөздүн күчүнө терең ишенгендиктен келип чыккан.

Үчүнчү өзгөчөлүк, фольклордук чыгармалардын көпчүлүгүндө фантазиянын күчтүүлүгү, ошол бир убактагы кыялдар, фантазиялар бүгүнкү күндө ишке ашып отургандыгын мисалдар менен бекемдөө натыйжалуу. Мисалы, «мүрөктүн суусу» – дары суу түркүн ооруга даба болгон, муну менен элдин аң-сезимин, туюмун изденүүчүлүк ээлегендигин айкындап турат. Демек, кыргыздар акылы менен бардык оорудан арылуу жолун издегендиги байкалат. Көз ачып-жумганча самаган жерге жетүү азыркы күндө ишке ашкандыгы маалым. Элдик оозеки чыгармаларды калыптанып келе жаткан өспүрүм уруп, андан тарбия алып, сезимтал, акылдуу, чечен эле эмес изденүүчүлүккө да тарбияланат.

Төртүнчү өзгөчөлүк, элдик оозеки чыгармаларда туруктуу эпитеттердин, туруктуу кайталоолордун кеңири орун алып, «илгери өткөн заманда» дегендей туруктуу башталуулардын, «жыргап, куунап жашап калыптыр» деген туруктуу аяктоолордун кезиге тургандыгы, мындай чыгармалардын эң негизги мааниси – жакшылыктын келиши, элдин көп кылым бою күткөн үмүтү, кыялы, тилеги болгон. Жомокту уккан өспүрүм уруп, кыял чабыты тереңдеген. Жомоктун аягы «жыргап куунап жашап калышкан экен» деп бүткөн. Демек, элдин күткөнү жакшылык, бактылуу өмүр сүрүү болгон.

Бешинчи өзгөчөлүк, элдик жомоктордо таз, кедей, жетим бала өңдүү туруктуу оң каармандардын, хан, бай сыяктуу терс каармандардын боло тургандыгын бөлүп көрсөтүүгө болот. Демек, мугалим мына ушул өзгөчөлүктөрдү эске алып, аны окуучуга жеткире билгенде гана элдик оозеки чыгармаларды жеткирүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болот» [4].

Мына ушулардан келип чыгуучу жыйынтык «Эр Төштүк», «Эр Табылды» жана башка кенже эпосторун мектепте окутууда төмөнкүдөй *дидактикалык принциптер жана талантар* эске алынууга тийиш.

- жөнөкөйдөн – татаалга;
- табигыйлык;
- илимийлүүлүк;
- аң-сезимдүүлүк, акыл-эстүүлүк;
- теория менен практиканын карым-катышта болушу;
- жеткиликтүүлүк;
- көрсөтмөлүүлүк;
- ырааттуулук (системалуулук);
- алган билимдин чыңдыгы, бышыктыгы;
- топтук жана жекелик мамиле;
- тарыхыйлык;
- гумандуулук.

Мындай дидактикалык принциптерди окутуу процессинде ишке ашыруу үчүн адабият мугалимине төмөнкүдөй *талантар* коюлат:

- кенже эпосторду алардын ар биринин жанрдык, тексттик, түрдүк белгилерине карап дифференцирлеп окутуу менен гана күткөн натыйжага жетишүүгө болот;
- окуу китептериндеги сунуш кылынган тексттер окуучулардын мисалы, «Эр Табылды», «Эр Төштүк» боюнча ала турган маалыматтарын толук камтый албайт, андыктан мугалим чыгарманы толук окутуп чыгууга жетишүүсү керек;
- мугалим тарабынан кенже эпостордун окуу хрестоматиясында берилгенден тышкары кошумча окуу үчүн сунуш кылган тексттер (үзүндүлөрү) окуучулардын курактык өзгөчөлүгүнө ылайык келип, алардын психологиясына, кызыгууларына таасир этиши керек;
- «Эр Табылды», «Эр Төштүк» жана башка эпосторун мектепте окуучуларга үйрөтүүнүн алдынан мугалим бул процесстин тарыхый жолун, кыргыз адабиятын окутуу методикасындагы эволюциясын жана азыркы окуу программаларындагы, окуу китептериндеги абалына анализ жүргүзүп, алардын оң жана терс жактарынан жыйынтык чыгарышы керек;
- элдик кенже эпосторду терең өздөштүрүү үчүн окуучу менен мугалимдердин ишмердүүлүгү адабий-теориялык талдоолорду жүргүзүүгө, көркөм тексттерди тарых, адеп, кыргыз тили, сүрөт, музыка ж.б. сабактар менен интеграциялоого багытталышы зарыл;
- «Эр Табылды», «Эр Төштүк» жана башка эпосторун үйрөтүү процесси мугалимдердин алдыңкы тажрыйбаларын эске алуу, алардын табылгаларын сабактарда ыктуу колдонуу жана азыркы учурдагы заманбап окутуу технологияларын пайдалануу менен өз майнабын берет;
- элдик эпикалык мурастарды окутуу азыркы окуучуларды кыргыз элинин байыркы учурдагы моралдык-нравалык түшүнүктөрү, мифологиялык, философиялык, коомдук көз караштары менен тааныштыргандыктан аларды азыркы адамдардын этикалык-эстетикалык жүрүш-турушу менен салыштырууга шарт түзөт.

VI–VII класстарда «Эр Төштүк» жана «Эр Табылды» эпосторунан үзүндүлөрдү окутуу педагогикалык-психологиялык негиздерин төмөнкүдөй аныктоого болот:

- чыгармачылык;
- эстетикалык табит;

- көркөм-педагогикалык чыгармачылык;
- көркөм-изилдөөчүлүк ишмердүүлүк;
- көркөм-конструктивдүү ишмердүүлүк;
- көркөм-коммуникативдик ишмердүүлүк;
- методикалык ишмердүүлүк (методисттик);
- психологиялык-педагогикалык ишмердүүлүк;
- социалдык-психологиялык ишмердүүлүк (В.А.Кан-Калик жана В.И.Хазан [5])

Пайдаланылган адабияттар:

1. Юнусалиев Б.М. «Манас» эпосуна кириш сөз // китепте: *Манас. Биринчи бөлүк. I китеп / Б.М.Юнусалиев. – Фрунзе, Кыргызмамбас, 1958. – 3-15 бб.*
2. Абдукаимов У. Адабият хрестоматиясы: Башталгыч мектептер үчүн, I бөлүк. 3-окуу жылына арналган / У.Абдукаримов. – Фрунзе, Кыргызмамбас, 1937. – 102 б.
3. Жирмунский В.М. Сравнительное литературоведение/ В.М.Жирмунской. – Л.: 1979. –186 с.
4. Шералиева А. Ж. Кыргыз орто мектептеринде фольклорду окутуунун методикасы (V-VI класстардын мисалында): пед. илим. канд. деген окумуш. даражаны из. үчүн жазыл дисс. 13.00.02 / А.Ж.Шералиева. – Бишкек, 2013. – 154 б.
5. Кан-Калик В.А. Психолого-педагогические основы преподавания литературы в школе / В.А.Кан-Калик, В.И.Хазан. – М.: Просвещение, 1988. – 254 б.

Рецензент: Муратов А.Ж. – педагогика илимдеринин доктору, *И.Арабаев* атындагы КМУнун профессору